

Tomasz A. Kastek*

Początki obwarowań miejskich na Dolnym Śląsku w świetle najnowszych badań

The beginnings of city fortifications in Lower Silesia in the light of the latest research

Wprowadzenie

Powstawanie obwarowań miejskich związane jest z wytyczeniem granicy przyszłego ośrodka miejskiego przez władcę. Akt lokacji miasta ogłaszany był na wiecu lub publikowany w dokumencie. Nieczęsto spotyka się archiwalia, które by opisywały powstawanie miasta. W poznaniu tego procesu z pomocą przychodzą inne dziedziny nauki, jak np. archeologia, dzięki której można odkryć historię nieudokumentowaną w postaci pisemnej czy kronikarskiej. Mimo wszystko nawet w badaniach archeologicznych napotyka się trudności w rozpoznaniu samych początków miast, ich pierwotnego rozplanowania i granic. Na przestrzeni dziejów następowały bowiem gruntowne zmiany manifestujące się przeobrażaniem średniowiecznych obwarowań miejskich. Ich przyczyny mogły tkwić w rozrastaniu lub kurczeniu się miast, w zniszczeniach wojennych, w konieczności budowy nowych linii obronnych oraz zabudowywaniu starszych murów na odcinkach, które straciły znaczenie obronne. Tego typu działania skutkowały niszczeniem starszych nawarstwień, prowadząc do ich bezpowrotnego zatarcia.

Najprostszym, a zarazem najbardziej trwałym elementem zagospodarowania przestrzeni miejskiej, który wiązał się zarówno z jej obroną, jak i sposobem utrwalenia w terenie granic zakładanego *civitas*, była fosa (rów). Zazwyczaj

Introduction

Construction of city fortifications is connected with delimiting the border of a future urban centre by a ruler. The act of establishing a city was announced at a meeting or published in a document. Rarely is it possible to find archives which would describe how a city was created. In order to learn more about this process, other fields of science are useful such as archaeology, thanks to which we can discover a history which was not recorded in written or chronicle form. In spite of everything, even in archaeological research, there are difficulties in recognizing the origins of cities, their original layout and boundaries. Over the centuries, profound changes took place which were manifested in transformations of medieval city fortifications. They might have resulted from the growth or shrinkage of cities, war damages, or the need to build new defence lines, and covering older walls on sections which lost their defensive significance. Activities of this type resulted in the destruction of older layers leading to their irreversible obliteration.

The simplest and at the same time the most permanent component of urban space development, which was connected both with its defence as well as with the way of maintaining boundaries of the assumed *civitas* within the area of the city, was a moat (ditch). Usually, this element was accompanied by an earth rampart on the inner urban side of the ditch, where later a passive defence obstacle was constructed in the form of a stake wall or a palisade which was then replaced by a brick defensive perimeter wall [1, p. 43], [2, pp. 25, 26, 28, 169, 170].

* ORCID: 0000-0002-0222-6199. Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej/Faculty of Architecture, Wrocław University of Science and Technology.

elementowi temu towarzyszył nasyp ziemny po wewnętrznej, miejskiej stronie rowu, na którym w późniejszym czasie powstawała przeszkoda biernej obrony, w postaci częstokołu, palisady, zastępowana następnie przez murowany obwód obronny [1, s. 43], [2, s. 25, 26, 28, 169, 170].

Badania archeologiczne ostatnich lat oraz powtórna analiza wyników starszych badań przeprowadzonych w różnych miastach Polski, w tym Dolnego Śląska, ujawniły pozostałości fos i wałów, które można łączyć z początkami miast. W artykule przedstawiono trzy przykłady, w których rozpoznano wczesne, XIII-wieczne obwarowania ziemne – Wrocław, Głogów i Namysłów.

Powstanie miasta wiązało się z nadaniem nowego, zachodniego (niemieckiego) prawa. W jego wyniku wyznaczana była granica w postaci fosy i nasypu ziemnego oraz zasadzka, który po dokonaniu lokacji miasta pełnił w nim funkcję sołtysa. Nowe miasto powstawało na surowym korzeniu lub też przebudowywano już funkcjonujący ośrodek. Do działań relokacyjnych doszło m.in. we Wrocławiu i Głogowie na Dolnym Śląsku [2, s. 22–24], [3, s. 156–159], [4, s. 161–163], [5, s. 14–17] oraz w takich miastach jak Kraków, Poznań czy Płock¹.

Obwarowania lewobrzeżnego Wrocławia

Brak źródeł pisanych dokumentujących proces powstawania Wrocławia lewobrzeżnego pozwala przypuszczać, kiedy mogło to nastąpić, jedynie na podstawie faktów pośrednich. Aleksander Gieysztor zwrócił uwagę na to, iż w początkowym okresie przemian lokacyjnych duża część czynności prawnych dokonywana była jedynie w formie ustnej². Skutkuje to obecnie brakiem źródeł historiograficznych do badań początków reformy miejskiej [6, s. 12–14]. W przypadku Wrocławia zachował się jedynie dokument opisujący okoliczności lokacji na prawie magdeburskim, dokonanej w 1261 r. przez księcia Henryka III Białego oraz jego brata Władysława. W dokumencie tym wspomniano wcześniejsze działania reformatorskie we wrocławskim zespole osadniczym podejmowane w okresie chłopięctwa obu książąt, co zapewne odnosiło się do czasu tuż po śmierci ich ojca – Henryka II Pobożnego (1241). Zawiera on m.in. wzmianki o ludności osiadłej [...] *infra districtus sive murum civitatis nostre* [...] i zamieszkującej tereny [...] *ante civitatem infra fossata prime locacionis* [8, s. 18–29, nr 23]. Podporządkowanie jurysdykcji książęcej dotyczyło ludności zamieszkującej [...] *in aggere beate Marie* [8, s. 28, 29, nr 23], ponadto przebywającej w osiedlu św. Maurycego oraz posiadającej kurie lub ogrody poza miastem, a w obrębie

Archaeological studies of recent years and the re-analysis of the results of older research which was carried out in various Polish cities, including Lower Silesia, revealed remains of moats and ramparts that can be connected with the beginnings of cities. The article presents three examples in which the early 13th-century earth fortifications were identified, i.e. Wrocław, Głogów and Namysłów.

The foundation of a city was connected with the grant of a town charter according to new western (German) law. As a result, a border was designated in the form of a moat and an earth ramparts and a *lokator* was appointed who, after granting the city status, served as an administrator. A new city was built on a raw root or an already existing centre was rebuilt. Relocation activities took place, for example in Wrocław and Głogów in Lower Silesia [2, pp. 22–24], [3, pp. 156–159], [4, pp. 161–163], [5, pp. 14–17] and in such cities as Cracow, Poznań and Płock¹.

Fortifications of left-bank Wrocław

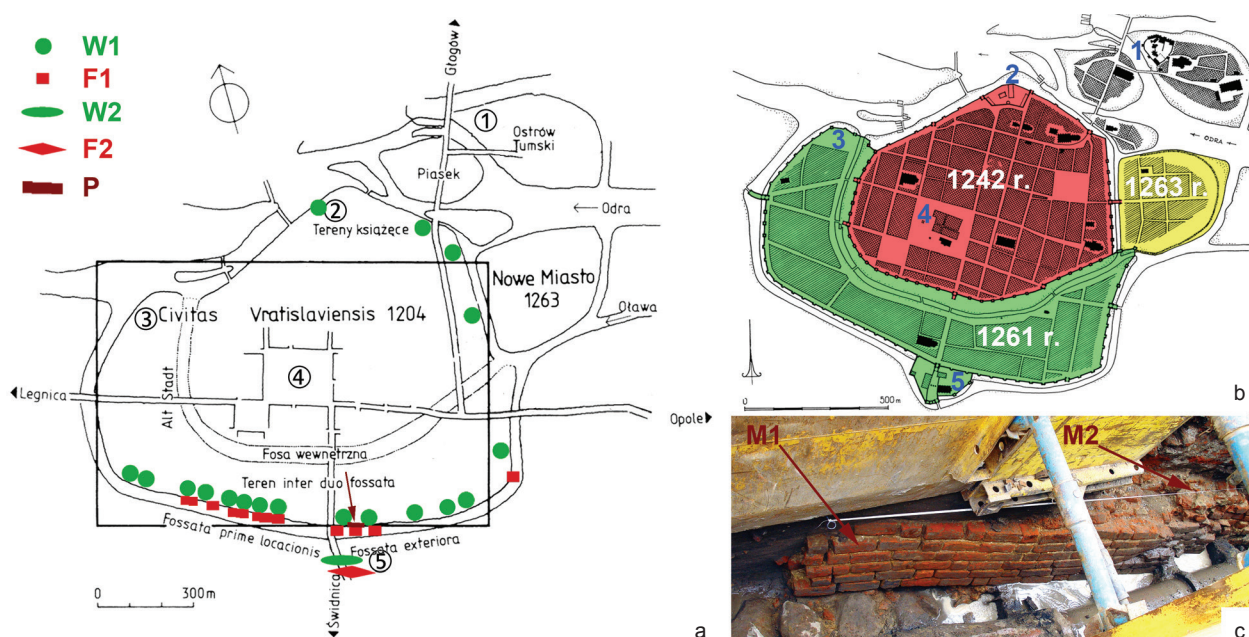
The lack of written sources which would document the process of constructing left-bank Wrocław enables us to assume the time it could have happened only on the basis of indirect facts. Aleksander Gieysztor drew attention to the fact that in the initial period of town foundation changes a large part of legal transactions was carried out only in oral form². This results in the lack of historiographic sources in order to investigate the beginnings of the urban reform [5, pp. 12–14]. In the case of Wrocław, there is only one document describing the circumstances of the town foundation under the Magdeburg Law which was granted by Prince Henry III White and his brother Władysław in 1261. The document mentioned previous reform activities in the settlement complex of Wrocław, which were undertaken during the boyhood of both princes, and which probably related to the time just after the death of their father – Henry II the Pious (1241). It contains, among other things, mentions about people who settled and inhabited the lands [...] *ante civitatem inhabitants of the infra fossata prime locacionis* [8, pp. 18–29, No. 23]. The subordination of the prince's jurisdiction concerned the population inhabiting [...] *in aggere beate Marie* [8, pp. 28, 29, No. 23], moreover, the one staying in the estate of St. Maurice and having developed plots of land or gardens outside the city, however, within the original town foundation [...] *omnesque curias sive ortos habentes ante civitatem infra fossata prime locacionis*. There are also mentions *sive murum civitatis* of the ramparts, the city defensive walls and the moat

¹ W Krakowie o skutkach lokacji miejskiej przeprowadzonej w 1257 r. wspominają *Roczniki kapituly krakowskiej – „1257. Cracoviensis civitas iuri theutonico traditur et situs fori per advocatos et domorum et curiarum immutatur”* [6, s. 806], [5, s. 14, 15]. W Płocku również następowały zmiany związane z relokacjami miasta, co wiązało się ze zmianami przywilejów i ze zmianą obszaru, jakim objęty był teren prawa miejskiego. Jedną ze zmian za czasów Bolesława II po 1299 r. było wyłączenie z lokacji podgrodzia, co natrafiło na opór mieszkańców. Dopiero w 1361 r. król Kazimierz odnowił i rozszerzył prawa miejskie o przedmieścia [7, s. 313, 314].

² Dotyczyło to zwłaszcza 1. połowy XIII w. [5, s. 13].

¹ In Cracow the *Annals of the Cracow Chapter* mentioned the effects of the city foundation process which was carried out in 1257 (“1257. Cracoviensis civitas iuri theutonico traditur et situs fori per advocatos et domorum et curiarum immutatur”) [6, p. 806], [5, p. 14, 15]. In Płock, there were also changes related to re-foundations of the city, which was connected with changes in privileges and with the change of the area covered by the municipal law. One of the changes in the times of Bolesław II after 1299 was the exclusion of suburbs from the town borders, which met with the residents' resistance. It was not until 1361 that King Kazimierz renewed and extended municipal rights to the suburbs [7, pp. 313, 314].

² This particularly referred to the 1st half of the 13th century [5, p. 13].

Il. 1. Wrocław: a) „wielka lokacja” według J. Rozpędowskiego; zaznaczono dotychczasowe odkrycia relikwów najstarszych wrocławskich umocnień: W1 – wały wokół Wrocławia; F1 – fosy; W2 – wał przy kościele Bożego Ciała; F2 – fosa przy kościele Bożego Ciała; P – pozostałość relikwitu XIII-wiecznego, przyczółek mostowy (strzałką oznaczono miejsce odkrycia) (oprac. T.A. Kastek, R. Mruczek, J. Rozpędowski); b) rekonstrukcja planu miasta w XIV w. [9, ryc. 1 z oprac. autora]; 1 – zamek na Ostrowie Tumskim, 2 – zamek lewobrzeżny, 3 – Arsenał, 4 – Rynek, 5 – komandoria joannitów; 1242 r., 1261 r., 1263 r. – daty znanych lokacji na prawie niemieckim; kolorami oznaczono tereny objęte lokacjami; c) pl. Teatralny – relikw muru XIII-wiecznego (M1) i muru XV-wiecznego (M2) (fot. T.A. Kastek)

Fig. 1. Wrocław: a) “great location” according to J. Rozpędowski; previous discoveries of relics of the oldest fortifications in Wrocław were marked: W1 – ramparts around Wrocław; F1 – moats; W2 – the rampart at Corpus Christi Church; F2 – the moat at Corpus Christi Church; P – the remnant of the 13th-century relic, a bridgehead (the arrow denotes the place of discovery) (by T.A. Kastek, R. Mruczek, J. Rozpędowski); b) reconstruction of the city plan in the 14th century [9, Fig. 1 from the author’s study]; 1 – the castle on Ostrów Tumski, 2 – the left-bank castle, 3 – Arsenal, 4 – Market Square, 5 – commandry of the Sovereign Military Order of Malta; 1242, 1261, 1263 r. – dates of known locations under German law; the areas covered by locations were marked with colours; c) Teatralny Square – the relic of the 13th-century wall (M1) and the 15th-century wall (M2) (photo by T.A. Kastek)

pierwszej lokacji [...] *omnesque curias sive ortos habentes ante civitatem infra fossata prime locacionis* [8, s. 28, 29, nr 23]. Wspominane są również wały, miejskie mury obronne *sive murum civitatis* oraz fosa pierwszej lokacji *fossata prime locacionis*³, co poświadczaloby, że założenie miasta musiało nastąpić o wiele wcześniej, tak by już w 1261 r. istniały te obwarowania (il. 1a). Wprawdzie dokument nie ujawnia dokładnie czasu rozpoczęcia budowy tych obwarowań oraz nie określa, w jakim momencie pojawiły się wały z fosą wokół miasta, ale z jego zawartości wynika, że pierwsza lokacja została dokonana przed 1241 r., zapewne w czasach Henryka I Brodatego (1201–1238), a jej obszar nie pokrywał się z zasięgiem miasta z czasu chłopięctwa obu książąt, czyli z okresu po 1241 r. [4, s. 100, 101] (il. 1b).

Poznanie początków obwarowań ziemnych lewobrzeżnego Wrocławia jest ważne w kontekście długiej i ożywionej

of the first town foundation *fossata prime locacionis*³, which would confirm that the city was founded much earlier, so that these fortifications existed already in 1261 (Fig. 1a). Although the document does not reveal the exact time of the beginnings of construction of these fortifications and does not specify the moment the ramparts with the moat appeared around the city, its contents indicate that the first town foundation rights were granted before 1241, probably in the times of Henry I the Bearded (1201–1238), and its area did not cover with the town’s area from the boyish times of both princes, that is from the period after 1241 [4, pp. 100, 101] (Fig. 1b).

Getting familiar with the beginnings of the earth ramparts of left-bank Wrocław is important in the context of a long and lively discussion that takes place in connection with the time and place of the town foundation-based

³ Wspomniane mury obronne zaczęto stawiać w 1. połowie XIII w. po relokacji 1241 r. przeprowadzonej za czasów Bolesława Rogatki. Ta lokacja pozwalała na budowanie obwarowań murowanych w obrębie późniejszej fosy wewnętrznej biegnącej wzdłuż obecnej ul. Kazimierza Wielkiego. W momencie lokacji miasta w 1261 r. istniały już obwarowania murowane otaczające większość terenu tzw. zredukowanego miasta. Prace trwały jeszcze do momentu wpuszczenia wód rzeki Oławy do fosy w 1291 r. [10, s. 24–27].

³ The above-mentioned defensive walls began to be constructed in the first half of the 13th century after the relocation of 1241 which was carried out in the times of Bolesław II Rogatka. This foundation (also referred to as *locacion*) made it possible to construct brick fortifications within the later internal moat running along the present Kazimierza Wielkiego Street. At the time of the *locacion* of the city in 1261, there were already brick fortifications surrounding the majority of the so-called a reduced city. The works continued until the Oława river was directed into the moat in 1291 [10, pp. 24–27].

dyskusji, która się toczy w związku z czasem i miejscem podejmowanych tu akcji lokacyjnych. Różne wizje etapów kształtowania się lewobrzeżnego Wrocławia przedstawiali tacy badacze, jak Marta Młynarska-Kaletynowa⁴ [4, s. 100–123], [11, s. 18–22, il. 4], Tadeusz Kozaczewski⁵ [12, s. 53–63] i Jerzy Rozpędowski [13, s. 41–50] (il. 1a). Ten ostatni widział miasto lokacyjne z czasów Henryka I Brodatego jako bardzo obszerny twór tzw. wielkiej lokacji obejmujący późniejsze miasto w obrębie zewnętrznego pierścienia obwarowań. Argumenty takie jak pojawienie się nazwy *civitas Vratislaviensis* już w 1204 r. [14, nr 107], postać sołtysa Godinusa w 1214 r. [14, nr 163] i Aleksandra w 1229 r. [15, nr 305], przeniesienie jarmarku ołbińskiego do lewobrzeżnego miasta w 1232 r. [16, nr 26] oraz niesymetryczne usytuowanie dużego Rynku nieproporcjonalnego do lokacji z 1241 r., a idealnie wpasowanego w założenie miejskie identyfikowane z terenem „wielkiej lokacji” Wrocławia [13, s. 47–50] pośrednio poświadczały tę hipotezę (il. 1a).

W badaniach wykopaliskowych przeprowadzonych w latach 2006–2015⁶ odkryto relikty wału ziemno-piaszczysto-faszynowego, który ciągnął się wzdłuż ul. P. Włodkowica, Krupniczej, pl. Wolności, H. Modrzejewskiej, Świdnickiej, pl. Teatralnego, Teatralnej, ks. P. Skargi i Nowej. Podobne nasypy były 1957 r. zidentyfikowane przez Józefa Kaźmierczyka na ul. Kraińskiego⁷ [21, s. 118–120], [22, s. 150 i n.], [23, s. 76]. We wszystkich tych miejscach wał miał przebieg zgodny z przebiegiem XIV-wiecznego ceglano-murów miejskiego, który utworzył zewnętrzny pierścień obronny Wrocławia, a który został na tym wale posadowiony.

Pierwsze odkrycie dobrze zachowanego wału na pl. Teatralnym pozwoliło na identyfikowanie tych nawarstwień w innych miejscach Wrocławia. Najpełniej zachował się on w rejonie skrzyżowania ul. Zamkowej i pl. Wolności [19, s. 364–373, il. 2, 3], [18, cz. 2, s. 46, pl. 5] (il. 2a–d)⁸. Konstrukcja wału ziemno-piaszczysto-faszynowego (warstwy 4–5) usypywana była na zniwelowa-

activities which were undertaken here. Different visions of the stages of shaping left-bank Wrocław were presented by such researchers as Marta Młynarska-Kaletynowa⁴ [4, pp. 100–123], [11, pp. 18–22, Fig. 4], Tadeusz Kozaczewski⁵ [12, pp. 53–63] and Jerzy Rozpędowski [13, pp. 41–50] (Fig. 1a). The latter saw the founded city from the time of Henry I the Bearded as a very extensive creation of the so-called *great location* encompassing the later city within the outer ring of fortifications. Arguments such as the appearance of the name *civitas Vratislaviensis* as early as in 1204 [14, No. 107], the figure of the administrator Godinus in 1214 [14, No. 163] and Alexander in 1229 [15, No. 305], the relocation of Ołbin Fair to the left-bank city in 1232 [16, No. 26] and the asymmetrical placement of a large Market Square out of proportion to the *location* from 1241 but ideally suited to the urban foundation identified with the area of “great location” of Wrocław [13, pp. 47–50], indirectly confirmed this hypothesis (Fig. 1a).

In excavations which were carried out in the years 2006–2015⁶, relics of the earth-sand-fascine rampart were discovered, which ran along P. Włodkowica and Krupnicza Streets, Wolności Square, H. Modrzejewskiej and Świdnicka Streets, Teatralny Square, Teatralna Street, Priest P. Skargi and Nowa Streets. In 1957 similar ramparts were identified by Józef Kaźmierczyk in Kraińskiego Street⁷ [21, pp. 118–120], [22, p. 150 and next], [23, p. 76]. In all these places, the rampart had a course consistent with the course of the 14th-century brick city wall, which formed the outer defensive ring of Wrocław and which was built on this rampart.

The first discovery of a well-preserved rampart in Teatralny Square made it possible to identify these layers in other places in Wrocław. It was fully preserved in the area of the intersection of Zamkowa Street and Wolności Square [19, pp. 364–373, Fig. 2, 3], [18, cz. 2, p. 46, pl. 5] (Fig. 2a–d)⁸. The earth-sand-fascine rampart (layers 4–5)

⁴ According to Młynarska, the *location* in Wrocław was only a reform of the early medieval agglomeration, perhaps modelled on Prague, but it did not bring a spatial revolution.

⁵ According to Kozaczewski, two planned centers developed here, i.e. *civitas* – connected with the Market Square and a forum – connected with Nowy Targ, which the cited author would have already seen at the beginning of the 13th century.

⁶ Over the years, the researchers of Wrocław discovered the rampart in the area of the following streets and squares: Nowa Street (T.A. Kastek, 2010), Piotra Skargi Street (A. Jastrzębski, J. Piekalski, 2001; T.A. Kastek, 2008), Teatralna Street (T.A. Kastek, 2006), Teatralny Square (T.A. Kastek, R. Mruczek, 2006), Świdnicka Street (T.A. Kastek, 2006), H. Modrzejewskiej Street (T.A. Kastek, 2006 and 2009), Wolności Square (M. Stefanowicz and R. Mruczek, 2010–2011, T.A. Kastek, 2009 and 2015–2016), Krupnicza Street (T.A. Kastek, 2014), P. Włodkowica Street (B. Kitliński, R. Mruczek, 2002; T.A. Kastek, 2010–2011 and 2014–2015). A broader discussion of the issue concerning earth ramparts was included in several publications [17, pp. 362–374, Fig. 1], [18, cz. 2, pl. 5], [19, pp. 381–389, Fig. 1–4], [20, pp. 19–22, Fig. 1, 2].

⁷ Although the detailed drawing documentation of the excavations was not performed at that time, these discoveries were confirmed by Rozpędowski who at that time visited the excavations in which the above-mentioned earth ramparts were discovered. Only descriptions of the discoveries made by Kaźmierczyk survived from these studies.

⁸ Stratifications which were connected with the formation of earth fortifications before the bricked perimeter wall are presented here.

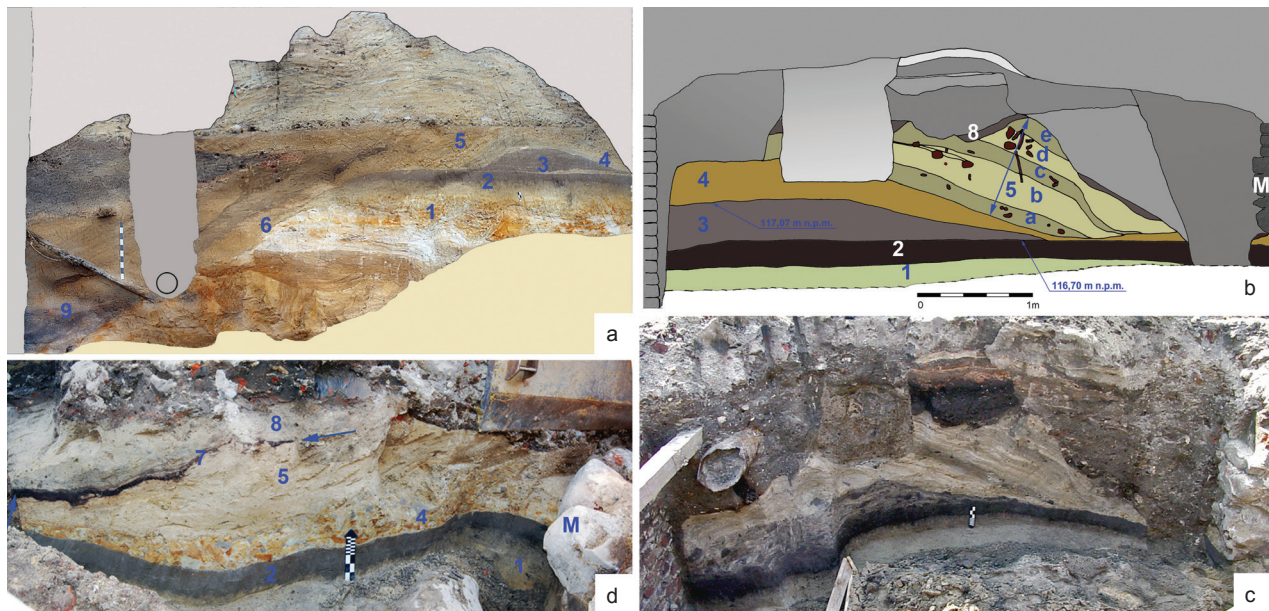
⁴ Według Młynarskiej lokacja we Wrocławiu była jedynie reformą aglomeracji wczesnośredniowiecznej na wzór być może Pragi, nie przyniosła zaś rewolucji przestrzennej.

⁵ Według Kozaczewskiego rozwijały się dwa rozplanowane ośrodki: *civitas* – związany z Rynkiem oraz *forum* – związany z Nowym Targiem, które cytowany autor widziałby już w początkach XIII w.

⁶ Na przestrzeni lat badacze Wrocławia dokonali odkryć wału na obszarze ulic i placów: ul. Nowa (T.A. Kastek, 2010), ul. ks. Piotra Skargi (A. Jastrzębski, J. Piekalski, 2001; T.A. Kastek, 2008), ul. Teatralna (T.A. Kastek, 2006), pl. Teatralny (T.A. Kastek, R. Mruczek, 2006), ul. Świdnicka (T.A. Kastek, 2006), ul. H. Modrzejewskiej (T.A. Kastek, 2006 i 2009), pl. Wolności (M. Stefanowicz i R. Mruczek, 2010–2011, T.A. Kastek, 2009 i 2015–2016), ul. Krupnicza (T.A. Kastek, 2014), ul. P. Włodkowica (B. Kitliński, R. Mruczek, 2002; T.A. Kastek, 2010–2011 i 2014–2015). Szersze omówienie tematu wałów ziemnych ukazało się w kilku publikacjach [17, s. 362–374, il. 1], [18, cz. 2, pl. 5], [19, s. 381–389, ryc. 1–4], [20, s. 19–22, ryc. 1, 2].

⁷ Mimo że nie została wykonana wtedy dokładna dokumentacja rysunkowa wykopów, odkrycia te potwierdzone zostały przez Rozpędowskiego, wizytującego w tamtym czasie wykopy, w których odkrywano były wspomniane nasypy ziemne w postaci wałów. Z tamtych badań zachowały się jedynie opisy odkryć dokonanych przez Kaźmierczyka.

⁸ Przedstawiono tu nawarstwienia związane z powstawaniem obwarowań ziemnych przed obwodem mурowym.

Il. 2. Wrocław. Pozostałość wału i fos średniowiecznych odkrywana była m.in. na: a) pl. Wolności/ul. Zamkowej; b, c) pl. Teatralnym; d) ul. H. Modrzejewskiej/Zamkowej. Schemat nawarstwień rejestrowany w rejonie przebiegu XIV-wiecznych obwarowań: 1) żółty piasek calcowy; 2) ziemia bielnicowa, warstwa nadcalcowa (humus pierwotny); 3) ziemia bielnicowa przerzucona z piaskiem, widoczne duże grudki (10–15 cm) ziemi bielnicowej, warstwa wyrównawcza pod wał; 4) żwirki i piaski z dużą liczbą grudek gliny oraz niewielką liczbą grudek ziemi bielnicowej – pierwsza warstwa wału; 5) warstwy wału – zespół nawarstwień piaszczystych z niewielką zawartością próchnicy (układ negatywów, drobnych żerdzi sugeruje zastosowanie konstrukcji wału faszynowego; warstwy 5a–5e); 6) północny brzeg fosy XIII-wiecznej; 7) tłusta warstwa próchniczna powstała w wyniku długotrwałego użytkowania terenu na istniejącym wale, która została zniszczona podczas prowadzonej inwestycji związanej z wznoszeniem fortyfikacji XIV-wiecznych; 8) przepiaszczona próchnica z bardzo drobnymi ułkami cegieł, węgla drzewnych, warstwa powstała po zniszczeniu wału; 9) nawarstwienia związane z funkcjonowaniem fosy średniowiecznej; M) kamienny fundament kurtyny XIV-wiecznego muru obronnego (fot. i rys. T.A. Kastek)

Fig. 2. Wrocław. The remains of the medieval rampart and medieval moats were discovered, among other things, on a) Wolności Square/Zamkowa Street; b, c) Teatralny Square; d) H. Modrzejewskiej/Zamkowa Streets. The scheme of stratifications recorded in the area of the course of the 14th-century fortifications: 1) geological layer yellow sand; 2) podzolic soil, over-geological layer (original humus); 3) podzolic soil mixed with sand, big clods (10–15 cm) of podzolic soil visible, levelling layer for the rampart; 4) gravels and sands with a lot of clay clods and a small amount of clods of podzolic soil – the first layer of the rampart; 5) layers of the rampart – a complex of sandy stratifications with a small content of humus (the layout of negatives and small poles suggests the use of the fascine rampart structure, layers 5a–5e); 6) the northern bank of the 13th-century moat; 7) an oily humus layer was formed as a result of long-term land use on the existing rampart, which was destroyed during the investment connected with the construction of the 14th-century fortifications; 8) sandy humus with very small pieces of bricks, charcoals, a layer formed after the destruction of the rampart; 9) stratifications connected with the functioning of the medieval moat; M) a stone foundation of the curtain of the 14th-century defensive stone wall (by T.A. Kastek)

nym terenie ziemi bielnicowej (warstwa 2). Pomędzy warstwami 3 i 4 wystąpiły brązowe smużki prawdopodobnie negatywów desek (dranic) ułożonych najpewniej dla ustabilizowania podłoża podczas usypywania wału ziemnego (il. 2). Strop warstwy ziemi bielnicowej, a jednocześnie podstawy wału znajdował się na wysokości 116,7 m n.p.m. Wysokość ta powielana była w kolejnych odkryciach wału z niewielkimi odchyleniami $\pm 10\text{--}15$ cm, co przy tak dużym obszarze miejskim i tak wielkiej inwestycji jest niewielkim odchyleniem. Warstwa interpretowana jako podstawa wału (warstwa 4) mogła również powstawać w wyniku osuwania się grubszego materiału na dół stoku. Odkrywana we wszystkich miejscach identyfikowanego wału miała miąższość od kilku do kilkudziesięciu centymetrów.

Kolejne odkrycia, m.in. na pl. Wolności u wylotu ul. Zamkowej, dały odpowiedź co do szerokości podstawy tak skonstruowanego wału ziemnego. Wał ziemno-piaszczysto-faszynowy zidentyfikowany na pl. Wolności miał szerokość

was constructed on the leveled terrain of podzolic soil (layer 2). Between layers three and four there were brown streaks probably of negatives of planks (laths) which were arranged probably to stabilize the ground while building the earth rampart (Fig. 2). The ceiling of the podzolic soil layer and at the same time the foundation of the rampart was at a height of 116.7 m. This height was repeated in subsequent discoveries of the rampart with slight deviations of $\pm 10\text{--}15$ cm, which, given such a large urban area and such a large investment, is a slight deviation. The layer interpreted as the foundation of the rampart (layer 4) could have also been constructed as a result of landslide of thicker material down the slope. Its thickness, which was discovered in all places of the identified rampart, was from a few to several dozen centimeters.

Further discoveries, including Wolności Square at the exit of Zamkowa Street, provided answers as to the question of the width of the foundation of the constructed earth rampart. The earth-sand-fascine rampart which was

do 15,5 m i mógł mieć wysokość do 4–4,5 m⁹ [20, s. 21]. W rejonie tym uchwycono w dwóch miejscach fragmenty północnego skłonu wału z nienaruszoną warstwą użytkową (il. 2d). Odłożona na północnym skłonie wału warstwa miała do 5 cm miąższości, co pozwala na stwierdzenie, iż teren ten musiał być długo użytkowany, zanim nad tą warstwą pojawił się nasyp piaszczysty powstały w wyniku kopania rowu fundamentowego pod XIV-wieczny mur obronny¹⁰ [17, s. 368–372, il. 6, 7].

Fragmenty północnego skłonu obwarowań przebadano również na ul. Włodkowica 4. Wstępne analizy wskazują na to, iż był to w swojej najstarszej formie suchy rów. Odkryte nawarstwienia wału zachowane w przekroju, na skrzyżowaniu ul. H. Modrzejewskiej i ul. Zamkowej geomorfolog Janusz Badura określił jako zbudowane z materiału znajdującego się na jego przedpolu. Wał powstał z gruntu wydobytego z wykopywanej lokalnie fosy [19, s. 382–384]. Także układ nawarstwień skłonu południowego potwierdził spostrzeżenia Badury. Podczas eksploracji dokonywanych na pl. Wolności, w rejonie ul. Zamkowej (il. 2a) zauważono, że materiał wydobywany z kopanego rowu był następnie sypany na nowo powstający wał, od strony przyszłego miasta.

Długotrwałe funkcjonowanie wału ziemnego powodowało jego obniżanie się w wyniku naturalnych procesów stokowych takich jak osiadanie, spływanie czy też spelzanie. Skutkiem jego długotrwałego użytkowania przez człowieka była odkryta warstwa tłustej próchnicy na północnym stoku. Warstwy piaszczyste wału zalegały na stropie gleby pierwotnej, poza przygotowanym, ściętym stropem humusu pierwotnego pod wał, co najmniej w odległości do 3 m poza pierwotną linią szerokości wału. To obniżenie wału powstało przed akcją budowy zewnętrznego pierścienia murów obronnych Wrocławia¹¹, na odcinku związanym z zespołem urządzeń Bramy Świdnickiej II (1305–1309)¹² oraz odcinków wychodzących od

identified at Wolności Square was up to 15.5 m wide and could have had a height of 4–4.5 m⁹ [20, p. 21]. In this region, fragments of the northern slope of the rampart with the intact functional layer were found in two places (Fig. 2d). The layer laid on the northern slope of the rampart was up to 5 cm thick, which allows us to state that this area must have been used for a long time before the sand rampart appeared on this layer as a result of digging a foundation trench for the 14th-century defensive wall¹⁰ [17, pp. 368–372, Fig. 6, 7].

Fragments of the northern slope of fortifications were also examined at 4 Włodkowica Street. Initial analyses indicate that it was a dry ditch in its oldest form. The discovered stratification of the rampart, which was preserved in section at the intersection of H. Modrzejewskiej and Zamkowej Streets, geomorphologist Janusz Badura described as built of material on his foreground. The rampart was made of soil taken from a locally excavated moat [19, pp. 382–384]. Also, the layout of the south slope stratification confirmed the findings of Badura. During the explorations at Wolności Square, in the area of Zamkowa Street (Fig. 2a), it was noticed that the material taken from the trench was then put on the newly constructed rampart, from the side of the future city.

The long-term functioning of the earth ramparts resulted in its lowering due to natural slope processes such as subsidence, washing-down or downhill creeping. The result of its long-term use by humans was a layer of oily caries, which was discovered on the northern slope. The sandy layers of the rampart filled the ceiling of the primary soil, outside the prepared and cut ceiling of the primary humus for the rampart, at least within 3 m beyond the original line of the rampart width. This lowering of the rampart was made before the construction of the outer ring of the defensive walls of Wrocław¹¹, on the section related to the complex of devices of Świdnicka II Gate (1305–1309)¹² as well as sections extending from it to the

⁹ Po wschodniej stronie Wrocławia, na ul. Kraińskiego, Kaźmierczyk identyfikował taki wał ziemny. Założył on, iż wał ten u podstawy nie miał większej szerokości niż 3–6 m, a jego wysokość nie przekraczała połowy jego wysokości [22, s. 150 i n.], [23, s. 75 i n.]. Jak pokazały odkrycia na pl. Wolności w latach 2015–2016, wał ziemny okazał się większą konstrukcją, niż przypuszczał Kaźmierczyk.

¹⁰ Warstwę tę można opisać jako tłustą brązową próchnicę z dodatkiem węgla drzewnych, warstwę z dużą ilością materiału organicznego – jest to warstwa powstała w wyniku długotrwałego użytkowania tego terenu, na istniejącym wale. Warstwa ta została zniszczona podczas prowadzonej inwestycji związanej z wznoszeniem obwarowań XIV-wiecznych.

¹¹ Wrocław miał dwa pierścienie murowanego obwodu obronnego, których budowa ciągnęła się latami. Istnienie pierwszego potwierdza dokument lokacyjny Wrocławia z 16 XII 1261 r. książąt Henryka III (książę wrocławski, 1241–1266, syn Henryka II Pobożnego) i Władysława (brat Henryka III, arcybiskup salzburski i biskup wrocławski), którzy nadali mieszkańcom prawo magdeburskie [8, s. 28, 29, nr 23], [10, s. 23 i n.]. Kolejny obwód murów obronnych, obejmujący większy obszar wokół Wrocławia od zachodu i południa zaczęto budować już w 1299 r. Najstarszym elementem tych obwarowań, od których zaczęto wznosić ten obwód, były umocnienia bramne.

¹² W skład XIV-wiecznego zespołu obronnego Bramy Świdnickiej II wchodziły relikty wieży, bramy przejazdowej i przedbramia, na które składała się kolebka przepustu wodnego lub pierwsze przeszło mostowe nad fosą zasypaną jeszcze w średniowieczu oraz ściany funda-

⁹ On the eastern side of Wrocław, in Kraińskiego Street, Kaźmierczyk identified such an earth rampart. He assumed that this rampart at its foundation was not wider than 3–6 m and its height did not exceed the half of its height [22, pp. 150 and n.], [23, pp. 75 and n.]. As the discoveries at Wolności Square in the years 2015–2016 showed, the earth rampart turned out to be a bigger structure than Kaźmierczyk supposed.

¹⁰ This layer can be described as greasy brown caries with the addition of charcoal, a layer with a large amount of organic material – it is a layer which was formed as a result of a long-term use of this area on the existing rampart. This layer was destroyed during the investment connected with the construction of the 14th-century fortifications.

¹¹ Wrocław had two rings of a brick defense perimeter wall, the construction of which lasted for years. The existence of the first is confirmed by the *location* document of Wrocław from December 16, 1261 of princes of Henry III (Prince of Wrocław, 1241–1266, son of Henry II the Pious) and Władysław (brother of Henry III, Salzburger archbishop and bishop of Wrocław), who granted the residents with Magdeburg Law [8, pp. 28, 29, No. 23], [10, p. 23 and n.]. Another circumference of the defensive walls, covering a larger area around Wrocław from the west and south, began to be constructed already in 1299. The oldest element of these fortifications, from which they began to erect this circumference, were the gate fortifications.

¹² The 14th-century defensive complex of Świdnicka Gate II consisted of relics of the tower, gate and pre-gate, which consisted of the cradle of the water culvert or the first bridge span over the moat filled

niego na wschód i na zachód. Były to odcinki murów wzmocnione basztami łupinowymi na rzucie półkolistym lub czworobocznym.

Ze względu na omawiany temat odsłonięcie na pl. Teatralnym w 2006 r. krótkiego odcinka ceglano-muru w wątku dwuwozówkowym (tzw. wendyjskim) w rejonie Bramy Świdnickiej II, po jej wschodniej stronie (il. 1c) było jednym z ważniejszych wydarzeń. Odkryty odcinek muru o długości 7,35 m i grubości 0,9 m, ustawiony w osi wschód–zachód znajdował się pomiędzy wałem ziemnym a fosą. Zbudowano go z cegieł o wymiarach 26–27 × 12–13 × 9–9,5 cm spojonych dość twardą zaprawą wapienną barwy żółtej, z dodatkiem gliny¹³. Jeszcze w średniowieczu nastąpiło przechylenie się partii ceglano-muru w kierunku południowym, tj. w kierunku fosy. Przyczyną przechylenia się muru było posadowienie go na północnym zboczu XIII-wiecznej fosy. Na już przechylenym XIII-wiecznym obiekcie powstał późnogotycki mur o szerokości 1,35 m¹⁴.

Analizując technikę i technologię budowy zachowanego odcinka muru, można porównać go do warsztatu budowlanego relikwów XIII-wiecznego, tzw. wewnętrznego pierścienia murów obronnych badanych przez archeologów od lat 80. XX w.¹⁵, dlatego odkryty mur należy uznać za XIII-wieczny. Biegł on w kierunku Bramy Świdnickiej II pod kątem, co identyfikuje się z przebiegiem północnego skłonu fosy średniowiecznej. Relikty bramy były natomiast związane z młodszym, czyli XIV-wiecznym, zewnętrznym pierścieniem obwarowań.

Pojawienie się odcinka XIII-wiecznego muru w miejscu nawarstwionych nań XIV-wiecznych murów obronnych było dużym zaskoczeniem i kazało zweryfikować rozważania co do początków obwarowań w tej części miasta. Patrząc z perspektywy całości odkryć wałów wokół tzw. wielkiej lokacji Wrocławia, należałoby założyć, że XIII-wieczny odcinek muru mógł być pozostałością istniejącej w tym miejscu przeprawy lub bramy miejskiej, która została rozebrana w XIV w. w wyniku

mentowe (filarowo-łękowe) szyi bramnej i jej przedłużenie w kierunku wschodnim do kościoła Bożego Ciała oraz zachodnim do komandorii joannitów, ponadto ściany: czołowa szyi bramnej i poprzedzającego ją przejazdu [24, s. 180–190].

¹³ Partia ceglano-muru wykonanego w wątku wendyjskim posadowiona była na fundamencie wykonanym we wkopie wąskoprzestrzennym z dużych eratyków i otoczków o średnicy 15–47 cm połączonych przy użyciu próchnicy i gliny. Strop fundamentu muru XIII-wiecznego znajdował się na wysokości 115,69 m n.p.m., nie uchwycono natomiast jego posadowienia. Korona zachowanego fragmentu muru XIII-wiecznego znajdowała się na wysokości 116,26 m n.p.m. [17, s. 374–376, ryc. 11, 12].

¹⁴ Mur ten zbudowany został z cegieł formatu 25,5–26,5 × 12–13 × 7–8,5 cm spojonych twardą żółtą zaprawą wapienną z zawartością węgla wapnia w formie grudek i pyłu. W grubości muru znajdował się wbudowany piaskowiec. Ze względu na charakter inwestycji nie udało się zidentyfikować cegieł i spoiny w licu muru [17, s. 374–376, ryc. 11, 12].

¹⁵ Wewnętrzny pierścień murów obronnych ciągnął się od zamku lewobrzeżnego nad Odrą do obecnej ul. Kraińskiego, a dalej na południe do kościoła św. Wojciecha. Następnie łukowo równoległe z obecną ul. Kazimierza Wielkiego do ul. E. Gepperta. Dalszy przebieg murów wyznaczały ulice: Szajnochy i Białokórnica aż do Odry i do zamku od wschodu. Ten pierwszy pas murów obwodowych w czasie relokacji miasta w 1261 r. mógł być już na zaawansowanym etapie budowy co potwierdzał dokument lokacyjny z tegoż roku [8, s. 18–29, nr 23].

east and west. These were sections of walls which were reinforced with shell towers on a semi-circular or quadrilateral plan.

With regard to the topic discussed here, the discovery of a short section of the brick wall in the two-two-side face brickwork (the so-called Vendian) in the area of Świdnicka Gate II on its eastern side (Fig. 1c) was one of the most important events. The exposed section of the wall, 7.35 m long and 0.9 m thick, which was set on the east-west axis, was constructed between the earth rampart and the moat. It was built of bricks with dimensions 26–27 × 12–13 × 9–9.5 cm, bonded with a fairly hard calcium-coloured lime mortar with the addition of clay¹³. Still in the Middle Ages, the brick wall was tilted towards the south, i.e. towards the moat. The reason for tilting of the wall was its construction on the northern slope of the 13th-century moat. A late-Gothic wall with a width of 1.35 m was constructed on the already tilted 13th-century structure¹⁴.

Analyzing the technique and technology of construction of the preserved section of the wall, we must admit that it can be compared to the construction style of relics of the 13th-century, the so-called inner ring of defensive walls which have been studied by archaeologists since the 1980s¹⁵, therefore the discovered wall can be considered as the 13th-century structure. It ran in the direction of Świdnicka Gate II at an angle, which can be identified with the course of the northern slope of the medieval moat. However, the relics of the gate were connected with the younger, i.e. the 14th-century outer ring of fortifications.

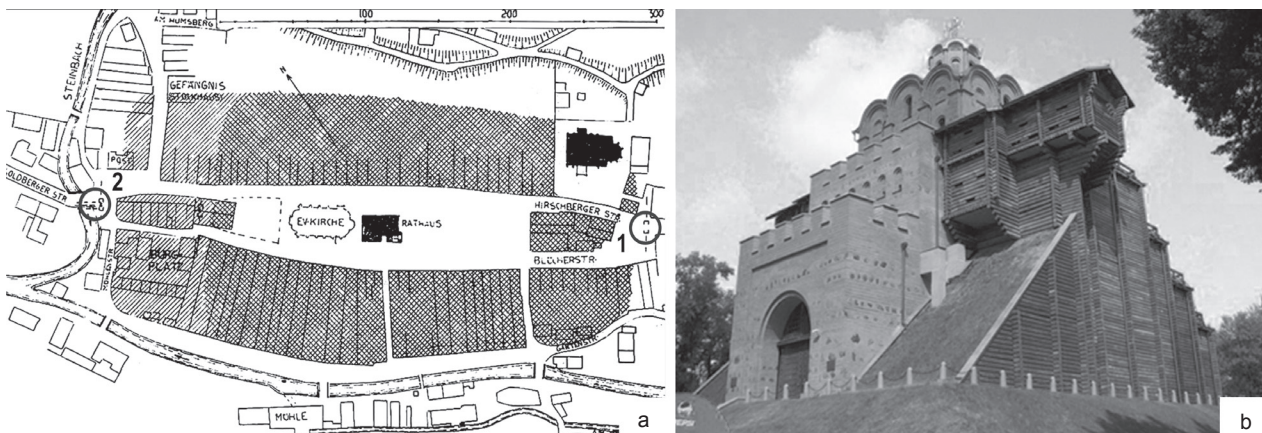
The discovery of the section of the 13th-century wall in the place of the 14th-century fortified walls which were layered on it was a great surprise and it verified the views on the beginnings of the fortifications in this part of the

with soil still in the Middle Ages and foundation walls (pillar-arch) of the gate neck and its extension to the church of Corpus Christi in the eastern direction as well as in the western direction to the commandry of the Sovereign Military Hospitaller Order of Saint John of Jerusalem and the following walls: the frontal wall of the gate neck and the passage which preceded it [24, pp. 180–190].

¹³ The brick part of the wall made in the Vendian brickwork was placed on the foundation made of large glacial erratics and pebbles with a diameter of 15–47 cm and joined by means of humus and clay in a narrow-space hole. The ceiling of the foundation of the 13th-century wall was located at a height of 115.69 m above sea level, but its foundation was not found. The crown of the preserved fragment of the 13th-century wall was located at a height of 116.26 m above sea level [16, pp. 374–376, Fig. 11, 12].

¹⁴ The wall was made of bricks of 25.5–26.5 × 12–13 × 7–8.5 cm format bonded with hard yellow mortar with calcium carbonate content in the form of lumps and dust. The thickness of the wall included inbuilt sandstone. Due to the nature of the investment, it was not possible to identify bricks and grout in the face of the wall [17, pp. 374–376, Fig. 11, 12].

¹⁵ The inner ring of the defensive walls extended from the left-bank castle at the River Oder to the present Kraińskiego Street and further to the south to St. Adalbert Church. Then in an arch way parallel with the present Kazimierza Wielkiego Street to E. Gepperta Street. The walls were further marked out by the following streets: Szajnochy and Białokórnica up to the River Oder and to the castle from the east. This first belt of perimeter walls during the relocation of the city in 1261 may have already been at an advanced stage of construction, which was confirmed by the location document from that year [8, pp. 18–29, No. 23].

Il. 3. Miasta z murowanymi tylko bramami: a) Świerzawa – plan miasta ze znanymi dwoma bramami miejskimi: 1 – Górna (Jeleniogórska), 2 – Dolna (Złotoryjska) [25, s. 79–84, ryc. 46]; b) Kijów – widok zrekonstruowanej Złotej Bramy [26]

Fig. 3. Cities with stone gates only: a) Świerzawa – a city plan with the well-known two city gates: 1 – Upper (Jeleniogórska), 2 – Lower (Złotoryjska) [25, pp. 79–84, Fig. 46]; b) Kiev – a view of the reconstructed Golden Gate [26]

budowy lepszych zabezpieczeń. Pierwsza brama stanowiła przejazd w piaszczystym wale otaczającym miasto w jego najszerszym obwodzie; wale wzmocnionym palisadą lub częstokołem. Odkryty fragment XIII-wiecznego muru na północnym skłonie fosy był pozostałością przeprawy mostowej (północnego przyczółka mostowego). Kolejne działania związane z nową regulacją (parcelacją) miasta spowodowały, iż droga wylotowa z miasta – obecna ul. Świdnicka, przesunęła się w kierunku zachodnim¹⁶.

Świerzawa, Kijów – miasta nietypowe

Znane są przykłady obwodów obronnych, w których nigdy nie powstał pierścień murowany. Przykładem na Śląsku może być Świerzawa, lokowana pod koniec XIII lub w początkach XIV w.¹⁷ Miasto powstało pomiędzy dwoma rzekami, Kaczawą od południa i Kamiennikiem od północy. Wokół miasta stworzono ziemny obwód obronny z dwiema murowanymi bramami miejskimi: Dolną (Złotoryjską) i Górną (Jeleniogórską) (il. 3a). Nie wybudowano obwodu murowanego łączącego wspomniane bramy miejskie.

Ciekawym przykładem miasta otoczonego wałem drewniano-ziemnym z trzema murowanymi bramami jest Kijów na Ukrainie. Początki obwarowań sięgają czasów Włodzimierza I Wielkiego (978–1015), jednak rozbudowa miasta i jego obwarowań nastąpiła za czasów Jarosława I Mądrego (1016–1054) [27, s. 7–13]. Powstały wówczas bramy: Złota, pierwotnie zwana południową,

city. Looking from the perspective of all discoveries of the ramparts around the so-called *great location* of Wrocław, it should be assumed that the 13th-century section of the wall could have been a remnant of the existing crossing or city gate, which was pulled down in the 14th century as a result of building better securities. The first gate constituted a passage in the sandy rampart surrounding the city in its widest circumference; the rampart was reinforced with a palisade or a fence. The discovered fragment of the 13th-century wall on the northern slope of the moat was the remnant of the bridge crossing (the northern bridgehead). Subsequent activities which were connected with the new regulation (parceling) of the city resulted in the fact that the exit road from the city – the present Świdnicka Street, shifted towards the west¹⁶.

Świerzawa, Kiev – non-typical cities

There are examples of defensive circuits in which a brick ring was never built. A good example in Silesia is Świerzawa, which was founded at the end of the 13th or the beginning of the 14th century¹⁷. The city was established between two rivers, i.e. Kaczawa from the south and Kamiennik from the north. Around the city, an earth defensive circumference was constructed with two brick city gates: Dolna (Złotoryjska) and Górna (Jeleniogórska) (Fig. 3a). A brick circumference which would connect the above-mentioned city gates was not built.

An interesting example of a city surrounded by a wood-and-earth rampart with three brick gates is Kiev in Ukraine. The beginnings of fortifications date back to the times of

¹⁶ W wielu miejscach Wrocławia, obserwowane było zagospodarowanie miasta, które kolidowało z późniejszą parcelacją oraz powstawaniem obwarowań miejskich. Do takich nieregularności można zaliczyć odkrytą piwnicę pod Bramą Oławską I, która została zniszczona w wyniku powstawania XIII-wiecznego muru obronnego [20, s. 25, 26].

¹⁷ Za panowania księcia Bolka I świdnickiego w 1295 r., ewentualnie księcia lwóweckiego Bernarda lub Bolka II [25, s. 79–82].

¹⁶ In many places in Wrocław, the development of the city was noticed, which interfered with the subsequent plot partitioning and construction of the town fortifications. These irregularities include the discovered cellar under Oławska Gate I, which was destroyed as a result of the construction of the 13th-century defensive wall [20, pp. 25, 26].

¹⁷ During the reign of Prince Bolko I of Świdnica in 1295, or possibly the prince of Lviv Bernard or Bolko II [25, pp. 79–82].

Lechicka i Żydowska zwaną również Lwowską. Zachowana Złota Brama jest przykładem istnienia rozbudowanego, murowanego wjazdu do miasta istniejącego w obrębie ziemnych obwarowań miejskich (il. 3b).

Głogowskie obwarowania ziemne

Głogów jest kolejnym dolnośląskim miastem z niełatwą historią. Już w okresie najazdu niemieckiego przez cesarza Henryka V miał dwa grody. Na Ostrowie Tumskim znajdowała się siedziba obronna o charakterze administracyjno-militarnym, natomiast na lewym brzegu osada obronna, w miejsce której w XIII w. wzniesiono zamek. Otwarte osadnictwo lewobrzeżne w tej części późniejszego miasta funkcjonowało od XI do połowy XIII w. Sam proces lokacji miasta na prawie niemieckim nastąpił 13 grudnia 1253 r. i został przeprowadzony przez księcia Konrada I w wyniku ugody z biskupem wrocławskim oraz kanonikami głogowskimi¹⁸ [28, nr I, s. 115–117].

Lokacja z 1253 r. pozwoliła na rozszerzenie granic miasta i zwiększenie obszaru, który podlegał jurysdykcji miejskiej. Jeszcze przed rozpoczęciem tego procesu w Głogowie istniało już osadnictwo, uformowane za czasów Henryka Brodatego w wyniku przeobrażania się aglomeracji wczesnośredniowiecznej w nowe struktury miejskie¹⁹ (il. 4a). Problemem w poznawaniu historii Głogowa, jak i wielu innych miast, jest jednak brak źródeł pisanych, które potwierdzałyby lub uzupełniały wyniki badań archeologicznych związanych w najstarszym okresie rozwoju. Dotyczy to m.in. lokacji, czego częstym przejawem było wyznaczanie granic przyszłego ośrodka miejskiego w postaci rowu czy też budowa pierwszych obwarowań ziemnych²⁰.

Odkrycia związane z obwarowaniami ziemnymi zidentyfikowano w dwóch miejscach. W pierwszym zlokalizowanym przy murze obronnym, w południowo-zachodniej części miasta potwierdzono istnienie palisady, która była posadowiona na wale znajdującym się po wewnętrznej stronie pierwotnej fosy. W kolejnym etapie palisada zastąpiona została ceglanyimi obwarowaniami (il. 4a).

¹⁸ Ugoda ta dotyczyła terenów należących do biskupstwa i kolegiaty głogowskiej w nowo formującym się mieście, którego mieszkańcy domagali się szerszych uprawnień dla siebie w sferze handlu i rzemiosła. By tego dokonać, książę musiał usunąć przeszkodę, jaką były szerokie przywileje i uprawnienia biskupa wrocławskiego i kolegiaty.

¹⁹ Nie był to organizm jednorodny, lecz złożony, na który składał się zamek książęcy z ośrodkiem władzy, regularnie rozplanowane miasto, najpewniej na prawie polskim z klasztorem dominikańskim i kościołem św. Piotra (oddanym dominikanom przez Henryka Brodatego). Jeszcze przed lokacją miasta na prawie niemieckim w 1253 r. nastąpiło sprowadzenie przez księcia Konrada do Głogowa franciszkanów, którym wzniesiono klasztor wraz z kościołem św. Stanisława. Jeszcze przed połową XIII w., bo już w latach 30., powstała kolejna świątynia w części południowo-wschodniej miasta lokacyjnego, na terenach później wytyczanych jako część rozparcelowania miasta. Takie działania na lewym brzegu Odry wskazywałyby na istnienie ośrodka miejskiego jeszcze przed połową XIII w. Jednak nie zachował się żaden dokument, który potwierdzałby nadanie prawa miejskiego w 1. połowie XIII w. [2, s. 18–29].

²⁰ W niewielu przypadkach źródła pisane przynoszą informację o budowie najstarszych obwarowań ziemnych miast, tak jak to miało miejsce w Krakowie czy Sandomierzu [29, s. 107, 108].

Vladimir the Great (978–1015), however, the expansion of the city and its fortifications took place in the times of Yaroslav the Wise (1016–1054) [27, pp. 7–13]. The following gates were built then: Złota (Golden), originally called southern, Lechicka and Żydowska (Jewish) also called Lviv. The preserved Golden Gate is an example of the existence of an extensive and brick entrance to the city situated within the earthly city fortifications (Fig. 3b).

Głogów earth fortifications

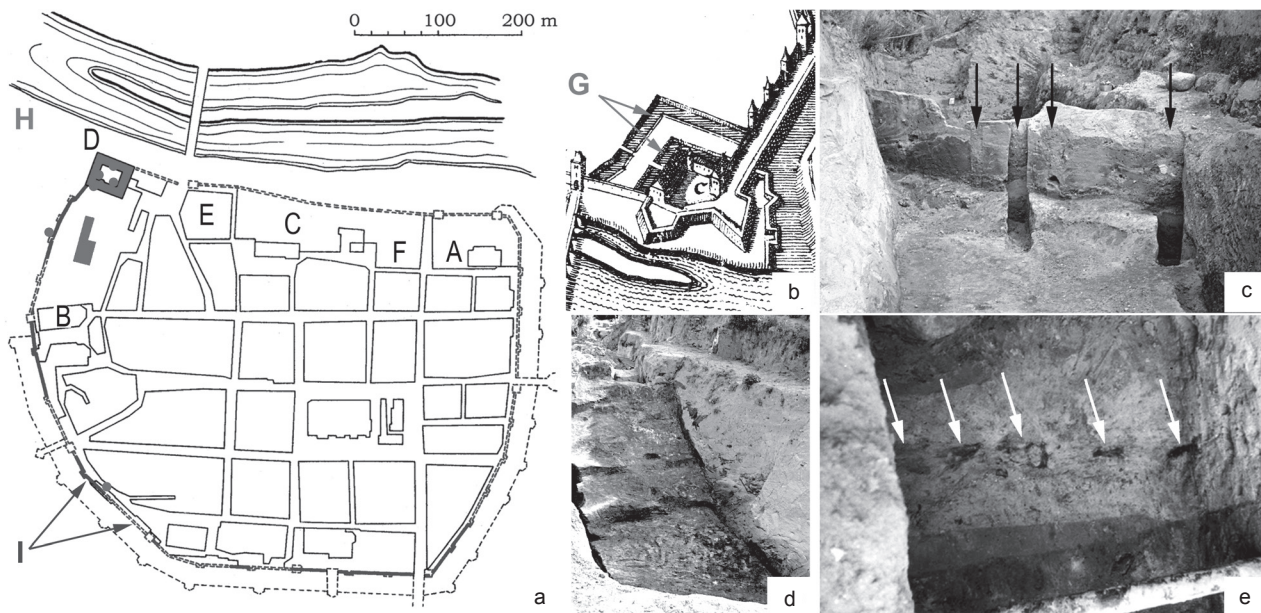
Głogów is another Lower Silesian city with a difficult history. Already during the German invasion by the Emperor Henry V, it had two gords. On Ostrów Tumski there was a defensive headquarters of the administrative and military character, whereas on the left bank there was a defensive settlement, in the place of which a castle was built in the 13th century. Open left-bank settlement in this part of the later town functioned from the 11th to the mid-13th century. The very process of founding of the city according to German law took place on December 13, 1253 and was carried out by Prince Konrad I of Głogów as a result of settlement with the Wrocław bishop and canons¹⁸ of Głogów [28, No. I, pp. 115–117].

The location from 1253 made it possible to extend the city borders and increase the area that was under the municipal jurisdiction. Even before the beginning of this process, there was already a settlement in Głogów, which was set up during the reign of Henry the Bearded as a result of the transformation of the early medieval agglomeration into new urban structures¹⁹ (Fig. 4a). The problem in learning about the history of Głogów as well as many other cities is the lack of written sources that would confirm or supplement the results of archaeological research connected with the oldest period of development. This applies, among other things, to the founding process (*location*), which was often manifested by determining the boundaries of the future urban centre in the form of a ditch or constructing the first earth ramparts²⁰.

¹⁸ This settlement concerned the areas belonging to the bishopric and collegiate church in Głogów in the newly formed city whose residents demanded more rights for themselves in the scope of trade and craft. In order to do this, the prince had to remove the obstacle of enormous privileges and entitlements of the bishop of Wrocław and the collegiate church.

¹⁹ It was not a homogeneous organism, but a complex one, which consisted of a princely castle with a centre of power, a regularly laid out city, most probably with the Polish law along with a Dominican monastery and St. Peter's Church (devoted to the Dominicans by Henry the Bearded). Even prior to the *location* of the city according to German law in 1253, Franciscans were brought to Głogów Prince Konrad, for whom a monastery together with St. Stanislaus' Church were constructed. Even before the middle of the 13th century, as early as in the 1230s, another temple was built in the south-eastern part of the location town, in the areas which were later demarcated as part of the city's plot partitioning. These actions on the left bank of the River Oder would indicate the existence of a city centre before the mid-13th century. However, no document has been preserved that would confirm the granting of municipal law in the 1st half of the 13th century [2, pp. 18–29].

²⁰ In few cases, written sources give information about the construction of the oldest earth ramparts of towns, as it was in the case of Cracow or Sandomierz [29, pp. 107, 108].

Il. 4. Głogów: a) plan zidentyfikowanych i rekonstruowanych murów obronnych wraz z naniesionymi sondażami archeologicznymi; b) widok fos zamkowych na planie Głogowa [30, s. 36]; c) negatywy pali wzmacniających brzeg fosy; d) fosa grodu mieszczańskiego e) negatywy palisady przy południowo-zachodnim murze obronnym.
Na planie: A – siedziba urzędnika miejskiego, B – kościół św. Piotra i klasztor dominikański, C – kościół św. Stanisława i klasztor franciszkański, D – zamek, E – osada żydowska, F – dwór biskupi; G – dwie fosy przy zamku, H – sondáže archeologiczne przy zamku i obwarowaniach miejskich odkryte w 1963 r., I – relikw murowanego obwodu obronnego oraz jego rekonstrukcja [2, ryc. 160–163]

Fig. 4. Głogów: a) a plan of identified and reconstructed defensive walls along with archaeological surveys; b) a view of castle moats in the plan of Głogów [30, p. 36]; c) negatives of piles strengthening the bank of the moat; d) the moat of a burgher's gord; e) negatives of the palisade at the south-west defensive wall.

In the plan: A – the seat of a municipal official, B – St Peter's Church and the Dominican Monastery, C – St Stanislaus Church and the Franciscan Monastery, D – the castle, E – a Jewish settlement, F – bishop's court; G – two moats at the castle, H – archaeological surveys at the castle and town fortifications discovered in 1963, I – the relic of a stone defensive perimeter and its reconstruction [2, Fig. 160–163]

Odkryta palisada znajdowała się w odległości około 0,5 m od obwarowań miejskich od strony miasta i przebiegała równoległe do nich, co poświadcza kolejność budowania obwarowań miejskich [2, s. 169, 170, ryc. 162].

Kolejne miejsce, w którym zidentyfikowane zostały elementy obwarowań, znajduje się na południe od zamku, pomiędzy zamkiem a kościołem św. Piotra. Odkryto tu dwie fosy (il. 4b). Pierwsza z nich znajdowała się w odległości kilkunastu metrów od zamku. Wypełnisko fosy stanowiły dwa rodzaje zasypów wczesnośredniowiecznych. Górną część nawarstwień stanowiły zasypy z ceramiką z XI w. oraz młodszą, natomiast w dolnych nawarstwieńniach znajdowała się ceramika z XII–XIII w. Kolejna z fos, położona w odległości około 40 m od zamku, miała do 3 m głębokości i do 9 m szerokości (il. 4d). Dno fosy wybrukowane było otoczkami średniej wielkości. Brzeg wewnętrzny wzmocniony był drewnianą konstrukcją w postaci pali pionowo wbitych w dno fosy na głębokość około 0,5 m (il. 4c). Pomiędzy pionowo wbitymi palami oddalonymi od siebie o około 2 m ułożono poziomo belki. Nie powiązано wzmocnienia fosy z wałem, który mógł się znajdować w tym miejscu. Wał nie zachował się z powodu zniwelowania terenu. Jak pisze autor badań, na wale tym mogła również istnieć palisada (il. 4e) [2, s. 89–94, 166–170, ryc. 72, 74, 75, 159–161].

The discoveries connected with earth ramparts were identified in two places. In the first one located near the defensive wall, in the south-western part of the city, the existence of a palisade, which was placed on rampart situated on the inner side of the original moat, was confirmed. In the next stage, the palisade was replaced with brick fortifications (Fig. 4a). The discovered palisade was located about half a meter from the city fortifications from the city side and ran parallel to them, which is confirmed by the sequence of constructing city fortifications [2, pp. 169, 170, Fig. 162].

The next place where the elements of fortifications were identified is located to the south of the castle, between the castle and St Peter's Church. Two moats were discovered here (Fig. 4b). The first of them was within a dozen meters from the castle. The moat was filled with two types of early medieval fills. The upper part of layers consisted of backfills with ceramics from the 11th century and earlier, whereas in the lower layers there were ceramics from the 12th and 13th centuries. The next moat, which was situated about 40 m from the castle, was up to 3 m deep and up to 9 m wide (Fig. 4d). The bottom of the moat was paved with medium sized pebbles. The inner bank was reinforced with a wooden structure in the form of piles vertically stuck to the bottom of the moat to a depth

Najstarsze obwarowania Namysłowa

Początki Namysłowa, podobnie jak Wrocławia czy Głogowa, nie przedstawiają się jasno. Wzmianka z 1233 r. dotyczy kapłana Idziego z Namysłowa, który miał na prawie niemieckim zasiedlać darowane ziemie [31, s. 5]. Natomiast w 1249 r. miejscowość *Namslav* stanowi punkt odniesienia do dóbr krzyżackich w pobliskich wsiach. Kolejno wydawane dokumenty książęce w latach 1261, 1267 oraz w 1268 wspominają *districtus de Namislou* [32, s. 29, 30], [31, s. 5]. Z 1270 r. pochodzi dokument, w którym jest mowa o sprzedaży przez Henryka IV Probusa wójtostwa dziedzicznego miasta Namysłów²¹. W dokumencie tym wymieniane jest w pełni ukształtowane książęce miasto lokacyjne z działkami miejskimi oraz przypuszczalnie obwarowaniami *circa plances eius dem civitas*. Wobec braku daty lokacji niektórzy badacze widzieliby ją w latach 60. XIII w., kiedy założono pobliski Wołczyn i Bierutów [32, s. 29, 30], natomiast inni w 2. lub 3. dekadzie XIII w., na podobieństwo takich ośrodków jak Złotoryja czy Lwówek Śląski. Pomimo położenia na skrzyżowaniu szlaków komunikacyjnych z Kluczborka do Wrocławia i Oleśnicy oraz z Niemczy do Torunia miasto uzyskało wrzecionowaty kształt i tylko dwie bramy. Na wschodzie Krakowską zwaną również Kluczborską lub Polską, a na zachodzie – Wrocławską.

Najstarsza informacja o intensywnych pracach budowlanych prowadzonych w Namysłowie pochodzi z 1249 r. Wspominany w 1278 r. wał *circa plances eius dem civitas* opisany jest również w kronice Johanna Frobeny, w której wzmiankowano budowę murów miejskich w miejscu wcześniejszych umocnień drewniano-ziemnych, fosy, stawów i bagna [32, s. 102, 103]. Badania przeprowadzone w ostatnich latach ujawniły, że do czasu budowy murowanego obwodu obronnego miasto miało obwarowania ziemne [33, s. 156–159, ryc. 2–6], [31, s. 11]. Najstarsze relikty murowane powstawały we wschodniej części miasta przy Bramie Krakowskiej. W rejonie tym zidentyfikowane zostały nawarstwienia wału analogiczne do tych odkrywanych do tej pory we Wrocławiu, wokół tzw. wielkiej lokacji. Obwarowania ziemne odkryte podczas prac prowadzonych w obrębie bramy stanowiły pozostałość obwarowań piaszczysto-ziemnych Namysłowa w ich najstarszej formie, być może jeszcze z 1. połowy XIII w. Na obwarowania te składał się układ nawarstwień przedstawiony na ilustracji 5 (a, c, e).

Wał ziemny zidentyfikowany został na szerokości 5,90 m. Uchwycona jego miąższość wynosiła zaledwie 0,95 m, gdyż wyższe partie zostały zniwelowane. Badacze rekonstruują szerokość wału do 20 m. Podobnie jak wał wrocławski pierwotnie mógł wyznaczać granicę miasta lokacyjnego i pełnić funkcję przeciwpowodziową.

Badania ujawniły jeszcze jedną ważną rzecz w rejonie Bramy Krakowskiej. Przed jej powstaniem w formie XIV-wiecznej istniała tu starsza brama murowana wraz z fragmentem ceglano-murowanego obwodowego o wątku

of about 0.5 m (Fig. 4c). The beams were arranged horizontally between stakes which were vertically driven and separated from each other by about 2 m. There was no connection of the moat reinforcement with the rampart that could have been in this place. The rampart did not survive due to levelling the area. As the author of the study writes, a palisade may have been built on this rampart (Fig. 4e) [2, pp. 89–94, 166–170, Fig. 72, 74, 75, 159–161].

The oldest fortifications in Namysłów

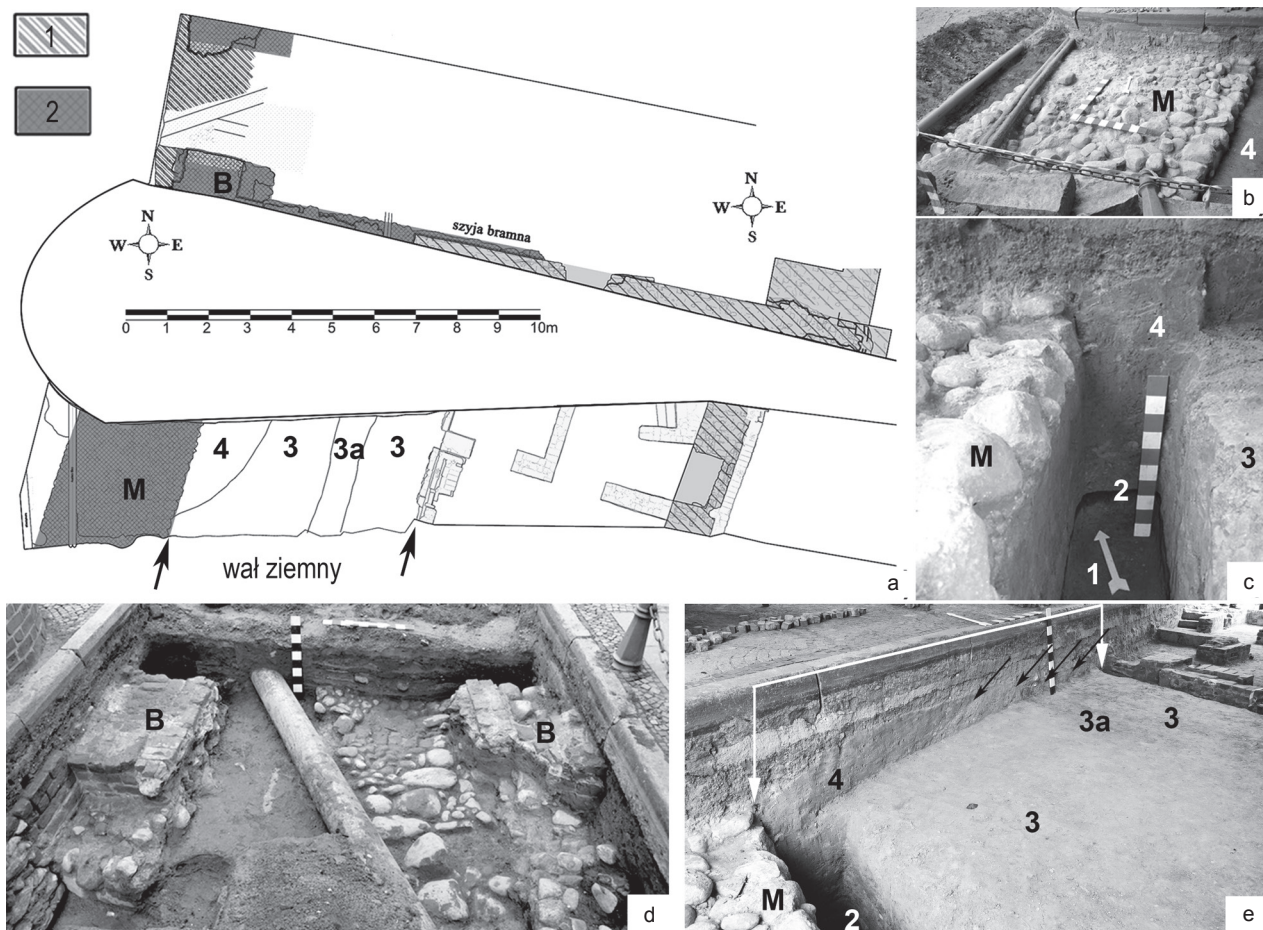
The beginnings of Namysłów, similarly to Wrocław or Głogów, do not form a clear picture. The mention from 1233 refers to priest Gilles from Namysłów, who was supposed to settle the given lands according to the German law [31, p. 5]. However, in 1249 a settlement called *Namslav* is a reference point for the Teutonic commune in nearby villages. Subsequent princely documents issued in the years 1261, 1267 and in 1268 mention the *districtus de Namislou* [32, pp. 29, 30], [31, p. 5]. In 1270, a document was published, in which the sale of the Vogt hereditary city of Namysłów by Henryk IV Probus is mentioned²¹. The document mentions a fully-formed princely *location* city with urban plots of land and presumably fortifications *circa plances eius dem civitas*. Due to the lack of *location* dates, some researchers would see it in the 1260s, when nearby Wołczyn and Bierutów were founded [32, pp. 29, 30], whereas others in the 2nd or 3rd decade of the 13th century, similarly to the centres such as Złotoryja or Lwówek Śląski. Despite the fact that they were situated at the intersection of communication routes from Kluczbork to Wrocław and Oleśnica as well as from Niemcza to Toruń, the city obtained a spindle shape and two gates only, i.e. in the east Krakowska Gate which was also called Kluczborska or Polish, and in the west – Wrocławska Gate.

The oldest information about intensive construction works which were carried out in Namysłów dates back to 1249. The rampart *circa plances eius dem civitas*, which was mentioned in 1278, is also described in the chronicle by Johannes Froben, in which the construction of city walls in the place of earlier wood and earth fortifications, the moat, ponds and swamps was mentioned [32, pp. 102, 103]. The research which was carried out in recent years revealed that until the construction of a brick defensive perimeter wall, the city had earth fortifications [33, pp. 156–159, Fig. 2–6], [31, p. 11]. The oldest brick relics were made in the eastern part of the city by Krakowska Gate. In this area, the stratification of the rampart similarly to those discovered so far in Wrocław, around the so-called great location were identified. The earth fortifications which were discovered during the works within the gate area constituted the remains of sand and earth fortifications of Namysłów in their oldest form, perhaps still from the 1st half of the 13th century. These fortifications consisted of the stratification system which is presented in Figure 5 (a, c, e).

²¹ Mimo iż jest to falsyfikat pochodzący z lat 80. XIII w., mówi o istnieniu miasta Namysłowa.

²¹ Although it is a counterfeit from the 1280s, it mentions the existence of the city of Namysłów.

Il. 5. Namysłów, Brama Krakowska: a) rozwarstwienie chronologiczne odkrytej architektury. 1 – relikw bruku w przejeździe bramnym, 2 – najstarszy, mury obronny; b) stratygrafia nawarstwień po południowej stronie Bramy Krakowskiej – rzut: 1) piasek calcowy; 2) humus pierwotny, warstwa nadcalcowa; warstwy wału: 3) warstwy przemieszanego materiału: gliny, piasku i niewielką ilością bardzo drobnych grudek próchnicy; 3a) warstwy żółtego piasku z grudkami szarej i szaro-zielonkawej gliny; 4) nawarstwienia zielonkawej gliny z niewielką ilością piasku, w której słabo widoczny jest wkop pod kamienny fundament muru obronnego; na planie: M – kamienny fundament XIII-wiecznego obwodu obronnego, B – relikty XIII-wiecznej bramy miejskiej; b) kamienna ława fundamentowa najstarszego obwodu obronnego; c) przekrój wału ziemnego wraz z widocznym poziomem humusu pierwotnego (warstwa nr 2); d) widok najstarszej, wewnętrznej bramy miejskiej wraz ze średniowiecznym poziomem bruku w przejeździe bramnym; e) widok średniowiecznego wału ziemnego z fragmentem kamiennego fundamentu muru obronnego. Skośne strzałki wskazują ułożenie warstw wału, natomiast pionowe strzałki – szerokość zidentyfikowanego relikw wału (a – oprac. M. Caban, M. Krzywka, E. Wodejko [33]; b–e – fot. E. Wodejko)

Fig. 5. Namysłów, Krakowska Gate: a) a chronological stratification of the discovered architecture. 1 – a relic of the pavement in the gate passage, 2 – the oldest stone defensive perimeter). Indications in the illustrations: 1) geological layer sand; 2) primary humus, over-geological layer; layers of the rampart; 3) layers of the mixed material: clay, sand with a small amount of very fine clods of humus; 3a) layers of yellow sand with gray clumps and gray-green clay; 4) stratifications of greenish clay with a small amount of sand, in which the ditch for the stone foundation of the defensive wall is poorly visible. In the plan: M – stone foundation of the 13th-century defensive perimeter, B – relics of the 13th-century city gate. Stratigraphy of layers on the southern side of Krakowska Gate – projection; b) a stone foundation of the oldest defensive perimeter; c) a cross-section of the earth rampart with a visible level of primary humus (layer No. 2); d) a view of the oldest inner city gate along with the medieval level of the pavement in the gate passage; e) a view of the medieval earth rampart with a fragment of the stone foundation of the defensive wall. Slanted arrows indicate the layout of layers of the rampart, whereas vertical arrows indicate the width of the identified relic of the rampart (a – by M. Caban, M. Krzywka, E. Wodejko [33]; b–e – photo by E. Wodejko)

wendyjskim [33, s. 156–159]. Były tam w istocie dwa odcinki muru o przybliżonej długości: 2,40 m – południowy i 2,42 m – północny. Pomiędzy nimi znajdowało się światło pierwotnego przejazdu bramnego o szerokości 3,28 m²². Z tą fazą bramną łączone jest również odkrycie przejazdu, tzw. szyi bramnej (il. 5a, b, d). Z badań można

The earth rampart was identified at a width of 5.90 m. Its thickness was 0.95 m only because the higher parts were levelled. Researchers reconstruct the width of the rampart up to 20 m. Similarly to the Wrocław rampart, it originally may have designated the boundary of the *location* town and performed the role of flood protection.

The research revealed one more important thing in the area of Krakowska Gate. Before its foundation in the 14th century, there was an older brick gate with a fragment of a brick peripheral wall with Vendian brickwork [33, pp. 156–159]. There were, in fact, two sections of the wall with

²² Uchwycono tu fragment nawierzchni bruku kamiennego poniżej ceglanych cokołów przejazdu (rolki), których relikw łączone są z tą samą fazą budowlaną.

wyciągnąć wniosek, iż zanim zaczęto budowę murowanego obwodu obronnego, istniał wał otaczający miasto, w który zostały wstawione murowane przejścia bramne a między nimi ziemne umocnienia wyposażone w palisadę. W kolejnym etapie rozbudowy obwarowań umocnienia ziemne zastąpiono murowanym systemem obronnym oraz przebudowano już istniejące bramy.

Wnioski

Obwarowania miejskie powstawały etapami. W pierwszym etapie pojawiała się granica przyszłego ośrodka miejskiego w postaci rowu, fosy [20, s. 19, przyp. 60]. Pierwotnie było to niewielkie zagłębienie w terenie oznaczające granicę jurysdykcji książęcej. Fosa w jej najstarszej, lokacyjnej formie stanowiła suchy rów, a wraz z nasypem powstałym po wewnętrznej, miejskiej stronie mogła zabezpieczać miasto przeciwpowodziowo. Wspomniany wał ziemny powstawał w wyniku kopania tegoż rowu, fosy i nie miał funkcji obronnych, ale wraz z fosą stanowił granicę nowo powstałego organizmu miejskiego. Z biegiem czasu na szczycie usypanego wału ziemnego pojawiła się palisada²³, częstokół, które w kolejnym etapie przeobrażania się obwarowań miejskich zastępowane były przez murowany obwód obronny²⁴.

Ten schemat powstawania obwarowań miejskich jako granic lokacyjnych z ewentualną ochroną przeciwpowodziową można widzieć we Wrocławiu, Namysłowie, Świerzawie czy innych miastach powstałych w XIII lub początkach XIV w. Badania prowadzone w ciągu ostatnich lat we Wrocławiu przy ul. Włodkowica i na pl. Wolności wskazują na to, iż najstarsza fosa – rów graniczny była elementem suchym, w którym woda płynęła jedynie w razie powodzi²⁵. To potwierdzałoby przypuszczenia, że nie traktowano jej jako dzieła obronnego. Dopiero po skryształowaniu się organizmu miejskiego i rozpoczęciu budowy bram miejskich następował kolejny etap, związany z zabezpieczeniem miasta i budową palisad na istniejących już obwarowaniach ziemnych, jakie odkryto w Głogowie, Namysłowie czy też prawdopodobnie w Świerzawie²⁶.

an approximate length of 2.40 m – southern and 2.42 m – northern. Between them there was a light of the original gate passage with a width of 3.28 m²². This gate phase is connected with the discovery of the passage, the so-called neck gate (Fig. 5a, b, d). On the basis of the research, it can be concluded that before the construction of the brick defensive peripheral wall began, there was the rampart surrounding the city, in which brick gates were built in and between them there were earth fortifications equipped with a palisade. In the next stage of extending fortifications, the earth ramparts were replaced with a brick defensive system and the existing gates were rebuilt.

Conclusions

The town fortifications were built in stages. In the first stage, the border of the future urban centre appeared in the form of a ditch or a moat [20, p. 19, ft. 60]. Originally, it was a small depression in the terrain, which designated the border of the princely jurisdiction. The moat in its oldest *location* form constituted a dry ditch, and together with the rampart built on the inner side of the town, it was capable of protecting the city against floods. The above-mentioned earth rampart was formed as a result of digging the ditch and moat and did not perform defensive functions, but together with the moat it constituted the border of a newly created urban organism. Over time, a palisade²³ or a stakewall appeared at the top of the constructed rampart, which in the next stage of transformations of city fortifications was replaced with a brick defensive perimeter²⁴.

This scheme of the constructing town fortifications as location borders with possible flood protection can be seen in Wrocław, Namysłów, Świerzawa or other cities which were founded in the 13th or early 14th centuries. The research that was conducted in recent years in Wrocław in Włodkowica Street and Wolności Square indicate that the oldest moat – a border ditch – was a dry element in which water flowed only in the event of a flood²⁵. This would confirm the assumption that it was not treated as a defensive work. Only after the urban organism crystallized and

²³ Takie elementy jak negatywy palisady zidentyfikowane zostały w Głogowie i Namysłowie.

²⁴ Znaczące jest to, iż pierwotny wał, wokół tzw. wielkiej lokacji przedstawionej przez Rozpędowskiego [13, s. 41–50], [34, s. 127–138, ryc. 1, 2] we Wrocławiu, powielał układ przestrzeni południowej miasta w obniżeniu terenu. Takie ukształtowanie terenu powstało pod koniec zlodowacenia Wisły, co niewątpliwie związane było z przepływem roztopowej Odry [19, s. 381–384], [35, s. 414–417]. Na tak usypanym wale ziemnym postawiono XIII-wieczny obwód obronny na północnym i północno-wschodnim jego odcinku oraz XIV-wieczny obwód obronny – na odcinku zachodnim, południowym i południowo-wschodnim.

²⁵ Pierwsze powodzie we Wrocławiu dokumentowane są już w latach 1158 i 1179. Do końca XV w. M. Kasprzak odkrył w dokumentach opisy aż 32 powodzi, które w różnym stopniu zagrażały miastu lub też je niszczyły. Natomiast już w samym XVI w. Odra na tyle zagrażała lub też niszczyła miasto, że 27 razy są wspomniane jej powodzie. Z tego wynika, jak ważną funkcję spełniał wał nowo powstałych miast przy korytach rzek [36, s. 106].

²⁶ Istnienie dwóch bram miejskich: Złotoryjskiej (Dolnej) i Jeleniogórskiej (Górnej) pozwala przypuszczać, iż istniał podobny wał w Świerzawie (il. 3a), tak jak to miało miejsce m.in. w Kijowie (il. 3b).

²² A fragment of the stone pavement surface below the brick plinths (rolls) was found here, the relics of which are connected with the same construction phase.

²³ Elements such as palisade negatives were identified in Głogów and Namysłów.

²⁴ It is significant that the original rampart around the so-called *great location*, which was presented by Rozpędowski [13, pp. 41–50], [34, pp. 127–138, Fig. 1, 2] in Wrocław, duplicated the layout of the southern city space in the lowering of the terrain. This terrain was formed at the end of the River Vistula glaciation, which was undoubtedly connected with the flow of the River Oder thawing [19, pp. 381–384], [35, pp. 414–417]. The 13th-century defensive perimeter was constructed on the northern and north-eastern part of the earth rampart as well as the 14th-century defensive perimeter – on the western, southern and south-eastern sections of this rampart.

²⁵ The first floods in Wrocław are documented as early as in the years 1158 and 1179. By the end of the 15th century, M. Kasprzak discovered in documents descriptions of 32 floods that threatened the city to various degrees or destroyed it. However, already in the 16th century, the River Oder threatened or destroyed the city so badly that its floods were mentioned 27 times. This shows the rampart's important role of the newly founded towns at river beds [36, p. 106].

Można przypuszczać, że i we Wrocławiu istniała brama lub przeprawa przez fosę w obwarowaniach ziemnych, której relikty odkryto na wschód od Bramy Świdnickiej II. Bramy stanowiły zabezpieczenie wjazdu do miast pomimo braku istnienia umocnień murowanych. Takimi przykładami mogą być wspomniana Świerzawa, Sobótka czy też ukraiński Kijów, który również nie doczekał się obwarowań murowanych poza bramami miejskimi.

the construction of the city gates started, could the next stage take place which was connected with securing the city and building palisades on the already existing earth fortifications which were discovered in Głogów, Namysłów or probably in Świerzawa²⁶. It can be assumed that there was also a gate in Wrocław or a crossing through the moat in earth fortifications, the relic of which was discovered to the east of Świdnicka Gate II. The gates constituted a security for entering cities despite the lack of brick fortifications. Such examples could be the aforementioned Świerzawa, Sobótka or the Ukrainian Kiev which also did not have brick fortifications outside the city gates.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

²⁶ The existence of two city gates, i.e. Złotoryjska (Lower) and Jeleniogórska (Upper) allows us to suppose that there was a similar rampart in Świerzawa (Fig. 3a), as it was in the case, among other towns, in Kiev (Fig. 3b).

Bibliografia/References

- [1] Przyłęcki M., *Budowle i zespoły obronne na Śląsku. Geneza, modernizacja i ewolucja do XVII wieku*, Biblioteka Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Warszawa 1998.
- [2] Kozaczewski T., *Głogów średniowieczny do końca XIII w. Osadnictwo i architektura*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Głogowie, Głogów 2006.
- [3] Gawlas S., *Przełom lokacyjny w dziejach miast środkowoeuropejskich*, [w:] Z. Kurnatowska, T. Jurek (red.), *Civitas Posnaniensis. Studia z dziejów średniowiecznego Poznania*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Prace Komisji Historycznej, t. 62, Poznań 2005, 133–162.
- [4] Młynarska-Kaletynowa M., *Wrocław w XII–XIII wieku. Przemiany społeczne i osadnicze*, Prace Komisji Archeologicznej PAN 4, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986.
- [5] Młynarska-Kaletynowa M., *O procesach lokacyjnych miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, [w:] C. Buško, M. Goliński, B. Krukiewicz (red.), *Procesy lokacyjne miast w Europie Środkowo-Wschodniej*, Wydawnictwo UWr, Wrocław 2006, 9–17.
- [6] *Rocznik Krakowski, Rocznik Traski*, wyd. August Bielowski, *Monumenta Poloniae Historica*, 2, Lwów 1872, 829–861 <http://kpbc.umk.pl/dlibra/docmetadata?id=17159&from=publication> [accessed: 12.05.2016].
- [7] Polak Z., *Płock średniowieczny – kontynuacja czy nowa jakość*, [w:] A. Gołębniak (red.), *Płock wczesnośredniowieczny*, Trio, Warszawa 2011, 311–378.
- [8] *Breslauer Urkundenbuch*, G. Korn (Hrsg.), Breslau 1870, t. 1.
- [9] Goliński M., *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, *Acta Universitatis Wratislaviensis*, No 2010 Historia, 134, Wydawnictwo UWr, Wrocław 1997.
- [10] Goliński M., *Fortyfikacje miejskie Wrocławia XIII–XIV w.*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1986, T. 39, 23–41.
- [11] Młynarska-Kaletynowa M., *Przemiany przestrzenne Wrocławia w wiekach XII–XIII*, [w:] J. Rozpędowski (red.), *Architektura Wrocławia*, t. 2: *Urbanistyka*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 1995, 9–27.
- [12] Kozaczewska-Golasz H., *Wrocław w latach 1204–1263*, [w:] J. Rozpędowski (red.), *Architektura Wrocławia*, t. 2: *Urbanistyka*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 1995, 53–64.
- [13] Rozpędowski J., *Wrocław pierwszej lokacji*, [w:] J. Rozpędowski (red.), *Architektura Wrocławia*, t. 2: *Urbanistyka*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 1995, 41–52.
- [14] *Codex Diplomaticus nec non epistolaris Silesiae. Kodeks Dyplomatyczny Śląska*, t. 2, wyd. Karol Maleczyński, Wrocław 1951.
- [15] *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Lfg. 1: 971–1216, 1963, H. Appelt (Hrsg.), Wien–Köln–Graz 1963.
- [16] *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 1, Lfg. 2: 1217–1230, 1968, H. Appelt (Hrsg.), Wien–Köln–Graz 1968.
- [17] Kastek T.A., *Obwarowania Wrocławia pierwszej lokacji? Badania na placu Teatralnym, ulicy Świdnickiej i Heleny Modrzejewskiej*, [w:] J. Kościuk (red.), *Non solum villae. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Medekszy*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 2010, 361–378.
- [18] *Atlas historyczny miast polskich*, R. Czaja (red.), t. 4, Śląsk, M. Młynarska-Kaletynowa (red.), z. 13, cz. 1 i 2, *Wrocław*, R. Eysymontt, M. Goliński (red.), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław 2017.
- [19] Badura J., Kastek T., Mruczek R., Stefanowicz M., *Z nowszych badań obwarowań i fortyfikacji Wrocławia. Cz. 1. Pas południowy w rejonie obecnego Pl. Wolności*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” 2010, t. 52, 365–425.
- [20] Kastek T.A., Mruczek R., *Średniowieczne obwarowania i fortyfikacje Wrocławia w świetle odkryć w rejonie Narodowego Forum Muzyki*, [w:] J. Głowiński, H. Okólska (red.), *Centrum Staromiejskie we Wrocławiu*, Muzeum Miejskie Wrocławia, Wrocław 2016, 10–36.
- [21] Kaźmierczyk J., *Sprawozdanie z badań archeologicznych Wrocławia za rok 1957*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego, Seria A, Nr 18, Wrocław 1959, 109–128.
- [22] Kaźmierczyk J., *Z badań nad kształtowaniem się wczesnośredniowiecznego ośrodka miejskiego na lewym brzegu Odry we Wrocławiu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1965, R. 20, nr 2, 137–169.
- [23] Kaźmierczyk J., *Wrocław lewobrzeżny we wczesnym średniowieczu*, cz. 2, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1970.
- [24] Kastek T.A., *Brama Świdnicka II w zewnętrznym pasie średniowiecznych umocnień Wrocławia*, [w:] J.L. Dobesz, A. Gryglewska i M.M. Rudnicka-Bogusz (red.), *Nie tylko trony. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Ernestowi Niemczykowi*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 2012, 177–193.
- [25] Bimler K., *Die schlesischen massiven Wehrbauten*, Bd. 4, *Fürstentum – Liegnitz – Kreise Liegnitz – Goldberg – Lüben*, Kommission Heydebrand-Verlag, Breslau 1943.

- [26] <https://www.atlasobscura.com/places/golden-gate-of-kiev> [accessed: 12.11.2017].
- [27] Vysockij S.A., *Zolotyje vorota v Kieve*, Izdatelstvo „Naukova Dumka”, Kiev 1982.
- [28] Minsberg F., *Geschichte der Stadt und Festung Gross-Glogau*, Druck. Julius Gottschalk, Glogau 1853.
- [29] Niemiec D., *Trzynastowieczne fortyfikacje Krakowa*, [w:] T. Sawicki (red.), *Studia nad dawną polską*, t. 5, Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno 2017, 87–124.
- [30] Zeiller M., Merian M., *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae: das ist, Beschreibung vnd eigentliche abbildung der vornehmsten vnd bekantisten stätte, vnd plätze, in dem königreich Boheim vnd einverleibten landern, Mähren, vnd Schlesien*, Frankfurter Kunstverein, Frankfurt 1925.
- [31] *Atlas historyczny miast polskich*, R. Czaja (red.), t. 4, *Śląsk*, M. Młynarska-Kaletynowa (red.), z. 11, *Namysłów*, R. Eysymontt, M. Goliński (red.), Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Wrocław 2015.
- [32] Goliński M., Kościk E., Kęsik J., *Namysłów. Z dziejów miasta i okolic*, Namisłavia, Namysłów 2006.
- [33] Wodejko E., *Badania archeologiczno-architektoniczne na Starym Mieście w Namysławie*, „Opolski Informator Konserwatorski”, Opole 2012, 155–170.
- [34] Rozpędowski J., *Breslau zur Zeit der ersten Lokation*, [w:] E. Mühle (red.), *Rechtsstadtgründungen im mittelalterlichen Polen*, Städteforschungen, Münster 2011, 127–138.
- [35] Mruczek R., Stefanowicz M., *Południowy pas obwarowań i fortyfikacji Wrocławia w rejonie obecnego pl. Wolności na tle przemian przestrzennych i prawnych miasta średniowiecznego i nowożytnego*, [w:] J. Kościuk (red.), *Non solum villae. Księga Jubileuszowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Medekszy*, Oficyna Wydawnicza PWr, Wrocław 2010, 401–454.
- [36] Kasprzak M., *Wezbrania i powódzie na rzekach Dolnego Śląska*, [w:] P. Migoń (red.), *Wyjątkowe wydarzenia przyrodnicze na Dolnym Śląsku i ich skutki*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego UWr, Wrocław 2010, 81–140.

Streszczenie

W artykule ujęto problematykę najstarszych, XIII-wiecznych, obwarowań ziemnych odkrywanych we Wrocławiu, Głogowie czy Namysławie w postaci wału ziemno-piaszczysto-faszynowego wraz z fosą. Przedstawiono temat obwarowań ziemnych słabo identyfikowanych w terenie, których istnienie wiązać można (lub nawet należy) z najstarszymi lokacjami miejskimi. Wieloletnie badania archeologiczne i studyjne autora artykułu, podczas których odkrywane były pozostałości wałów ziemnych lewobrzeżnego Wrocławia, ukazują istnienie analogicznych konstrukcji w innych miastach. Konstrukcja odkrywanych nasypów ziemnych i fos oraz ich stratygrafia w stosunku do późniejszych murowanych obwodów obronnych wskazują, że były to konstrukcje, które w pierwszym etapie funkcjonowania stanowiły granicę nowo lokowanego miasta. W kolejnym etapie ich zagospodarowywania pojawiała się drewniana palisada, częstokół, które pełniły funkcję pierwszych obwarowań miejskich. Zdarzały się miasta, w których nigdy nie powstał murowany obwód obronny poza samymi miejskimi bramami, jak np. w Świerzawie czy Kijowie.

Słowa kluczowe: Wrocław, wał, fosa, lokacja, średniowiecze

Abstract

The article presents the problems of the oldest, 13th-century, earth fortifications discovered in Wrocław, Głogów and Namysłów, the form of an earth-sand-fascine rampart with a moat. The article introduces the subject of earth fortifications, poorly identified in the area, and the existence of which one can or should associate with the oldest municipal locations. The author of the article's years of archaeological and study researches, during which remains of earth ramparts of left-bank Wrocław were discovered, show the existence of analogous structures in other cities. The construction of the discovered earth ramparts and moats, as well as their stratigraphy in relation to the later brick defensive circumferences indicate that they were structures which constituted the boundary of the newly located town in the first stage of operation. In the next stage of their development, there was a wooden palisade, a fence, which served as the first town fortifications. There were cities in which there was never a brick defense circuit besides the city gates, such as in Świerzawa or Kiev.

Key words: Wrocław, rampart, moat, location, Middle Ages

Zamek Świny,
widok na wieżę mieszkalną
(fot. M. Chorowska)

Świny Castle,
view of the residential tower
(photo by M. Chorowska)